

## FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI VE BU HAKLARI KORUMANIN EKONOMİK ÖNEMİ\*

*F. Merve PARLAKYILDIZ<sup>†</sup>*

*E. Alper GÜVEL<sup>‡</sup>*

### Özet

*Yaratıcı çaba sonucunda oluşan her türlü gayri maddi varlık şeklinde tanımlanan Fikri Mülkiyet, ülkelerin öncelikle teknolojik ilerlemelerini, sonrasında uluslararası ticari ilişkilerini, yatırım kararlarını ve tüm bunların sonucu olarak da ekonomik büyümelerini etkileyen önemli bir unsurdur. Bu çalışmada öncelikle Fikri Mülkiyet Haklarının tarihsel gelişimi, tanımı, ekonomik büyüme ile ilişkisi ve bu hakları korumanın ekonomik önemi belirtilmiştir. Sonrasında Fikri Mülkiyet Hakları korumasına ilişkin literatür araştırılmıştır. Konuya ilişkin literatürden elde edilen sonuç, Fikri Mülkiyet Hakları korumasının AR-GE yatırımları ve ekonomik büyüme üzerinde hem olumlu hem olumsuz etkilerinin olduğu yönündedir.*

**Anahtar Kelimeler:** Fikri Mülkiyet Hakları, AR-GE Yatırımları, Ekonomik Büyüme.

**Jel Sınıflaması:** O34, O32, O40

## INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS AND THE ECONOMIC IMPORTANCE OF PROTECTION THIS RIGHTS

### Abstarct

*Intellectual property is defined as intangible property due to the product of creative effort, is the factor that affects the countries technological development, after than international trade relations, investment decisions and finally economic growth. In this study, first of all Intellectual Property Rights's historical development, definition, connection with economic growth and importance of maintaining this rights economically are given. Later, related literature about Intellectual Property Rights protection investigated. The result obtained from the related literature is that Intellectual Property Rights protection has both positive and negative effect on R&D investment and economic growth.*

**Key Words:** Intellectual Property Rights, R&D Investments, Economic Growth.

**Jel Classification:** O34, O32, O40

\*Bu çalışma, 2011 yılında tamamlanan 'Fikri Mülkiyet Haklarının Ekonomik Büyüme Etkileri: G8 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama' başlıklı yüksek lisans tezinden yola çıkılarak oluşturulmuştur.

<sup>†</sup> Arş.Gör., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, mparlakyildiz@cu.edu.tr.

<sup>‡</sup> Prof.Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, aguvel@cu.edu.tr.

## GİRİŞ

20. yüzyılın son çeyreğinde iletişim ve ulaşım ağındaki hızlı gelişmelerle oluşan ‘küreselleşme süreci’ sermayenin, mal ve hizmetlerin uluslararası bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. Bu süreçte iletişim ve bilgi teknolojileri de çok hızlı gelişmiştir. İletişim ve bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmeler beraberinde ‘bilgi ekonomisi’ kavramını oluşturmuştur. Bilgi ekonomisinin temelinde ise yaratıcı fikirlerin bir sonucu olan teknoloji yoğun ürünler ve AR-GE yatırımları bulunmaktadır. Günümüzde ülkeler, ekonomik büyüme sağlayabilmek için teknolojik yeniliklere ve AR-GE yatırımlarına daha çok önem vermektedirler. Bu nedenlerden dolayı bilgi ekonomisinde yaratıcı fikirleri koruyarak teknolojik ilerleme sağlamanın temelinde Fikrî Mülkiyet Hakları (FMH)’na verilen önem yatmaktadır.

İnsan zekâsının ürünü olarak gerçekleşen her türlü gayri maddi varlık, fikrî mülkiyet şeklinde tanımlanır (Güvel, 2005: 88). Günümüzde birçok gelişmiş ülke fikrî mülkiyet kavramını güçlü politikalarla korumakta ve FMH korumasına ilişkin hukuki altyapılarını güçlendirmektedirler. Çünkü FMH’na verilen önem küreselleşme sürecinde artan uluslararası ticari ilişkiler, teknoloji transferi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları gibi birçok alanda etkili olmaktadır. Ayrıca artan teknolojik olanaklar, fikrî ürünlerin uluslararası anlamda yayılmasını da beraberinde getirmiştir. Fikrî ürünlere kolay ve hızlı erişim, bu ürünlerin yaratıcılarının, yaratıcı çabalarının karşılığını tam olarak alamamalarına neden olmakta ve yeni buluşların yapılmasının önüne geçmektedir. Bu durum ise teknolojik ilerlemeyi sekteye uğratmaktadır. Bu nedenlerden dolayı FMH korumasına verilen önem günümüzde ülkelerin temel büyüme politikaları içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Bir ülkenin yeni teknoloji üretme yeteneğini ifade eden AR-GE yatırımları, teknolojik yenilik sürecinde bilgi birikimi yaratmanın da önemli unsurudur. AR-GE yatırımları ile FMH koruması arasında pozitif ve güçlü bir ilişki vardır. Çünkü AR-GE yatırımları teknolojik yenilik için bir girdi niteliğindedir; FMH sistemi ise teknolojik yenilik faaliyetlerinin bir çıktısı ya da bir sonucudur. Başka bir ifadeyle AR-GE yatırımları teknolojik yeniliklere altyapı hazırlama görevi görürken, teknolojik yeniliklerin korunması aşamasında FMH koruması gündeme gelmektedir. Dolayısıyla FMH sisteminin güçlendirilmesinde AR-GE yatırımları önemli bir yere sahiptir. Ekonomik büyüme sürecinde AR-GE yatırımları ile FMH sistemi arasında birebir bir ilişkiden ziyade güçlü bir pozitif ilişkinin olduğunu belirtmek, bu çalışmanın esas amacını oluşturmaktadır. Bu çerçevede öncelikle FMH ile bu hakların tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve ekonomik önemi incelenecektir. Sonrasında FMH, AR-GE yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik literatüre değinilecektir.

## I. FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI

### I.I.Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

FMH, ‘kişinin her türlü fikrî ve zihnî çaba ve emeği sonucunda ortaya çıkardığı ürünler üzerinde hukuken korunan ve hak sahibi dilediği takdirde bu korumadan yararlanma yetkisi veren menfaatler’ şeklinde tanımlanır (Ateş, 2003: 93). İngilizcede ‘intellectual property’ ve Fransızcada ‘propriété intellectuelle’ terimleri için Türkçede bazen ‘fikrî mülkiyet’, bazen de ‘fikrî ve sınai mülkiyet’ ya da ‘fikrî, sınai ve ticari mülkiyet’ karşılıkları kullanılmaktadır (Tekinalp, 1999: 1).

FMH’nın tarihsel gelişimine bakıldığında, İlk ve Orta Çağlarda somut herhangi bir hukuksal düzenlemenin söz konusu olmadığı gözlenmektedir (Ateş, 2003: 33). Geç Orta Çağ ve Yeni Çağ ile birlikte, özellikle de matbaanın icadı ile birlikte FMH’na ilişkin imtiyazlar gündeme gelmiştir (Tekinalp, 1999: 92). Ancak bu dönemdeki gelişmeler yalnızca matbaa sahiplerinin menfaatlerini korumuş, eseri meydana getireni ihmal etmiştir. Geç Orta Çağ ve Yeni Çağ dönemlerinde FMH’na

ilişkin bu gelişmeler 1700'lü yıllarda Fransız İhtilali'nin etkisiyle yerini 'Fikrî Mülkiyet Dönemi'ne bırakmıştır. 1789 Fransız İhtilali ile birlikte fikri hakların tespiti ve bu haklara yönelik yasaların oluşturulması gündeme gelmiştir. Fransa'da başlayan bu süreç, hızla diğer Avrupa ülkelerine de yayılmış ve 1800'lü yıllarla birlikte ülkeler arasında FMH'na ilişkin sözleşmeler yapılmaya başlanmıştır (Ateş, 2003: 36-41).

FMH ile ilgili en önemli uluslararası sözleşmeler 1883 tarihli Paris Sözleşmesi, 1886 tarihli Bern Sözleşmesi ve 1995 tarihli Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) eklerinden olan Ticaretle Bağlantılı Fikrî Mülkiyet Hakları Sözleşmesi (TRIPS)'dir. 1883 Paris Sözleşmesi sınaî mülkiyet hakları konusundaki ilk uluslararası sözleşmedir. 1886 Bern Sözleşmesi ise fikir ve sanat eserlerinin korunması ile ilgili ilk uluslararası metindir ve temel amacı edebiyat ve sanat eserlerinin korunmasıdır. TRIPS Sözleşmesi tüm fikrî ve sınaî haklar için çok önemli uluslararası standartlar getirmiş ve fikrî hakların korunmasına dair idari ve hukuki tedbirlere yer vermiştir. Diğer bir ifadeyle, bu sözleşme FMH'na ilişkin mevcut uluslararası sözleşmelerin öngördüğü koruma prensiplerini daha da güçlendirerek kabul etmekte ve bu uluslararası metinlerin uygulama alanını genişletmektedir (Ateş, 2003: 49; Taş, 2006: 84-85; Yazıcıoğlu, 2009, s.33).

Ülkemizde ise FMH'na ilişkin kayda değer gelişmeler 1995 yılından sonra gerçekleşmiştir. 1995 yılında DTÖ'ne ve dolayısıyla TRIPS'e üye olmamız ve yine aynı yıl Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğini gerçekleştirmemiz FMH'na ilişkin ilk önemli somut adımlar olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan 1995 yılı fikrî haklar bakımından ülkemiz için bir milattır. Bu tarihten sonra FMH ülkemizde modern anlamda kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Ayrıca yine aynı yıl tescil işlemlerini yürüten Türk Patent Enstitüsü kurulmuştur (Suluk, 2004: 28-29).

## I.II. Özellikleri ve Çeşitleri

FMH'nın özelliklerini, gayrimaddi şeyler üzerinde kurulma, somutlaştığı eşyadan bağımsız olma, mutlak haklardan olma ve bölünebilir olma şeklinde sıralamak mümkündür (Ateş, 2003: 100-104).

Güvel, (2005: 89) FMH'nın genel anlamda ikiye ayrıldığını belirtmektedir: Ahlaki Haklar (kişisel manevi haklar) ve Ekonomik Haklar (mali haklar). Ahlaki FMH yazarın, mucidin adının, onur ve şöhretinin, çalışmanın bütünlüğünün korunması biçiminde ifade edilir. Ekonomik FMH ise yaratıcı aktivitenin ürünü olan, eseri ya da yeniliği kullanma, çoğaltma, dağıtma, değiştirme gibi haklardır. Yani becerilerin, yaratıcılığın, kaynakların ve teknolojinin elde edilebilirliğini ve kontrolünü mümkün kılan; mucide ya da lisans sahibine rekabet üstünlüğü ve gelir avantajı sağlayan meşru hakların toplamıdır. Ekonomik FMH yasal bir çerçevede hukuksal metinlerle korunur ve bu haklar iki alt dala ayrılır: Fikir ve Sanat Eserleri Hakları ile Sınaî Mülkiyet Hakları.

Fikir ve Sanat Eserleri kapsamında ilim ve edebiyat eserleri, musiki eserleri, güzel sanat eserleri, sinema eserleri, işleme ve derleme eserler, veri tabanları, icracı sanatçıların hakları, fonogram yapımcılarının hakları, radyo-tv yapımcılarının hakları ve film yapımcılarının hakları bulunmaktadır. Sınaî Mülkiyet Hakları kapsamında ise patentler, faydalı modeller, tasarımlar, markalar, coğrafi işaretler, entegre devre (çip) tasarımları, yeni bitki çeşitleri ve biyoteknolojik buluşlar yer almaktadır (Suluk, 2004: 30).

## II. FMH'NİN EKONOMİK ÖNEMİ VE FMH, AR-GE YATIRIMLARI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

Küreselleşme süreci, ulusal ve bölgesel piyasaların birbirleriyle daha sıkı entegre olduğu ve karşılıklı ticaret ve yatırım ilişkileri ile teknoloji transferinde ülke hükümetlerinin etkisinin ve ulusal bariyerlerin azaldığı bir süreçtir (Maskus, 2004: 42). Günümüzde üretimin ve piyasaların küreselleşmesi neticesinde sermayenin, malların ve hizmetlerin sınır aşan bir nitelik kazanması yanında iletişim ve bilgi teknolojilerinde de çok hızlı ilerlemeler söz konusudur (Yüksel, 2004: 9). İletişim ve bilgi teknolojilerindeki bu gelişmeler 'bilgi ekonomisi' kavramını da beraberinde getirmiştir. Bugün dünya ticaretine yön veren gelişmiş ülkelerin ekonomileri ve ihracatları bilgi ekonomisinin ürünleri olan yazılım, müzik ve sinema gibi eserler, uluslararası niteliğe sahip markalı ürünleri ve teknoloji yoğun ürünleri içermektedir (DPT, 2007: 3). Bu açıdan bilgi ekonomilerinin en önemli mal varlığı FMH'dir. Bu hakların korunması yaratıcı yeteneğin ve AR-GE odaklı yeni teknoloji yaratımının desteklenmesini sağladığı gibi, oluşturulan hukuki altyapı ile yaratıcının eseri üzerinden gelir elde etmesine olanak vererek ekonomik büyümeye de belirgin bir katkıda bulunmaktadır (Helvacıoğlu-Eraslan vd. 2004: 485).

Fikrî ürünlerin en önemli özelliği 'rekabetçi olmamaları'dır. Bir fikrî ürün bir kez üretilince, bu fikrî ürünün üretiminde kullanılan bilginin bilincinde olan herhangi bir kişi bu durumun avantajlarından yararlanır. Ayrıca bir kişinin bir yaratıcı düşünceden yararlanması, başka bir kişinin aynı yaratıcı düşünceden yararlanmasını engellemez. Fikrî ürünün rekabetçi olmaması beraberinde bu ürünün 'kısmen dışlanabilirlik' özelliğini getirir. Dışlanabilirlik özelliği, ürün sahiplerine ürettikleri üründen dolayı fayda elde etme imkânı verir. Fikrî ürünlerin kısmen dışlanabilirlik özelliği, ürünün yaratıcısının kullanıcılara yüklediği ücrettir. Ayrıca rekabetçi olmayan fikrî ürünlerin bir defa üretilmeleri yeterlidir. Bu durum üretimin artan getirili olacağını ifade etmektedir. Çeşitli bilgisayar yazılımlarının ilk kopyaları çok yüksek maliyetlerle üretilirken, ilk üretimden sonraki ilave üretimler için ek maliyete gerek yoktur. Bu durum fikrî ürünlerin başlangıçta yalnızca sabit maliyetler (sıfır marjinal maliyet) ile üretilmeleri anlamına gelir. İşte bu nedenlerden dolayı fikrî ürünler rekabetçi değildirler; bu ürünlerin rekabetçi olmamaları artan getiri ile üretilmelerini sağlar; artan getirinin söz konusu olması ise tam rekabeti engeller. Bu nedenle fikrî ürünlerin söz konusu olduğu piyasalarda aksak rekabet hâkimdir (Jones, 2007: 74-78; Parasız, 2003: 17-18).

Burada fikrî ürünlerin marjinal maliyetleri bu kadar düşükken, bu ürünlerin neden pahalıya satıldığı sorusu oluşmaktadır. Bu sorunun cevabı, bu ürünlerin piyasasında oluşan 'etkinsizlik' ile açıklanmaktadır. Piyasa etkinliği, fiyatlarla marjinal maliyetin eşitlenmesi şeklinde tanımlanır. Fikrî ürünlerin üretiminin artan getiriye sahip olma özelliği, bu ürünlerin fiyatlarının marjinal maliyetlere eşitlenmesinin negatif karlarla sonuçlanmasını ifade etmektedir. Bir fikrî ürünün marjinal maliyeti sabitken, ürün bir kez üretildikten sonra ilave üretimlerde ürünün ortalama maliyeti düşmeye başlar. Ancak ortalama maliyet hiçbir zaman marjinal maliyetin altına düşmez. Ölçeğe göre artan getiri koşullarında ortalama maliyet her zaman için marjinal maliyetten yüksektir. Dolayısıyla bir fikrî ürünün fiyatı hiçbir zaman marjinal maliyetine eşit olmaz. Bu nedenden dolayı fikrî ürünlerin ilk kopyaları çok düşük marjinal maliyetlere mal olurken, sonraki kopyaların fiyatı fikrî ürün sahibinin kar elde etmesi için ve sabit maliyetini telafi etmesi için marjinal maliyetinin üzerinde belirlenir. Sonuç olarak, fikrî ürün sahipleri yaratıcı fikirlerinden kar elde ettikleri ölçüde üretim yaparlar. Bu durum ise tam rekabetten uzaklaşmayı gerekli kılar (Jones, 2007: 78-80). Bu nedenlerden dolayı yaratıcı fikirlerin sonuçları, yeterli düzeyde onu yaratanlara dönmediği takdirde, bu tür etkinlikte bulunma yönünde motivasyon azalacak veya tümüyle yok olacaktır. Bireyler emeklerini, sermayelerini ve zamanlarını üretici etkinliklere yöneltmekten uzaklaşacaklardır. Sonuçta verimlilik ve üretkenlik düşecektir (Yüksel, 2004: 14).

Günümüzde gelişen teknoloji ve özellikle siberalem üzerinden veri transferi, FMH ihlallerini ortaya çıkartmaktadır. Bu bağlamda hızlı ve kolay dosya transferi, yüksek kaliteli kopyalama ve kopyalanan materyalin sınır ötesi dağıtımı nedeniyle özellikle elektronik ortamda FMH'nin

korunması ve kontrol edilmesi oldukça güçleşmektedir (Helvacıoğlu- Eraslan vd. 2004: 486). Bu nedenlerden dolayı, FMH'nin korunması buluş yapma, yeni ürün geliştirme, özgün eserler yaratma gibi faaliyetlerin özendirilmesi, bu faaliyetleri yapanların motive edilmesi ve böylece ortaya çıkacak ürünlerin günlük yaşama katılarak toplumun refahının yükseltilmesi açısından önemlidir (Yalçınır - Kurt, 2004: 64). Ayrıca FMH korumasının iki temel özelliği söz konusudur. Bunlardan birincisi tekel hakkı, ikincisi ise bilgi hakkıdır. FMH'nin hak sahibine tanıdığı, başkalarının korunan ürünü/teknolojiyi üretme, kullanma ve pazarlama hakkını kısıtlayan hak tekel hakkı olarak ifade edilir. Bu hak elde edilirken hak sahibi korumaya konu buluşu/ürünü ile ilgili tüm bilgileri koruma talep edilen ülkedeki kamu kurumuna ayrıntılı olarak bildirir. Ayrıntılı bilgiler konu hakkında bilgi sahibi olan kişilerin buluş/ürün konusunu üretme ya da uygulama konusunda ihtiyaç duyacağı tüm bilgilerdir. Böylece buluşa/ürüne ait tüm bilgiler açıklanmış olur. Korunan sadece bu açıklanan bilgilerdir. Kamu kurumu bu bilgileri inceledikten sonra korumaya değer bulur ise patent/faydalı model/endüstriyel tasarım vs. belgesi verir ve korumaya konu buluşa/ürüne/usule ilişkin bilgiyi yayınlar. Bu yayın kamunun bilgisine sunma anlamındadır. İşte bu kamunun bilgisine sunma, FMH korumasının bilgi hakkını oluşturur. FMH korumasının 'tekel hakkı', 'bilgi hakkı' ile dengelenmektedir. FMH korumasının birbirine aykırı bu iki işlevinden 'tekel hakkı' buluş yapma/ürün geliştirme faaliyetlerini ödüllendirmekte ve özendirmekte; ikincisi ise AR-GE yatırımlarında hareket noktası oluşturup önceki buluşları daha ileriye götürmeyi kolaylaştırmakta ve hızlandırmaktadır (Yalçınır, 2004: 81).

FMH korumasının oluşturduğu tekel hakkı, konuya ilişkin literatürde pek çok tartışmaya neden olmaktadır. Zayıf bir FMH koruması, yapılan yatırımların ve katılan külfetlerin yeterli bir karşılık bulmasını güçleştirmektedir; ayrıca yenilikleri ve icatları azaltıcı bir güce sahiptir. Güçlü bir FMH koruması ise sağladığı güçlü tekel hakkı nedeniyle, yeni teknolojilerin, ürünlerin ve eserlerin kamuya yayılımına yönelik güdülerini zayıflatarak bunlardan sağlanabilecek ekonomik ve sosyal kazanımları sınırlandırabilmektedir (Yüksel, 2004: 17). Bu durum 'sleeping patents' denilen 'yeniliklerin işlevsiz kalması' kavramını da beraberinde getirmektedir. Bunun yanı sıra güçlü bir FMH korumasının monopol gücünü artırıcı etki yaratarak piyasaya yeni girişleri önlediği ve yeniliklerin etkin kullanılmamasına da yol açtığı; yüksek monopol fiyatlama nedeniyle de eleştirilmektedir. (Ferrantino, 1993: 329-330; Gilbert-Newbery, 1982: 516-517; Yalçınır-Kurt, 2004: 70). Bu nedenle ilgili literatürde FMH korumasının 'gereksizliği ve zararları' ile 'gerekliliği ve yararları' şeklinde iki farklı tutum oluşmuştur. FMH'na ilişkin koruma süreleri saptanırken, etkin koruma süresi çok iyi belirlenmeli ve yeni bilgi ve teknolojileri uygulamanın getireceği sosyal yaralar ile tanınan tekel haklarının sosyal maliyeti arasında uygun bir denge gözetilmelidir. (Yüksel, 2004: 36).

Tekel ve bilgi hakları dengelendiği sürece, FMH günümüz küresel piyasalarında ekonomik büyümenin itici gücü olarak kabul edilmektedir. Giderek daha çok bilgiye dayanan günümüz ekonomisinin bütün piyasalarında başarılı şirket stratejilerinin kilit belirleyicisi FMH'nin korunmasıdır (Güvel, 2005: 92). Bir ülkedeki FMH korumasına verilen önem, o ülkenin ekonomik gelişmişlik seviyesini ifade eder. Aynı zamanda FMH koruması, ülkelerin hukuki altyapılarına da bağlıdır (Braga vd., 2000, s.6-7). Bu konuda hukuki alt yapısı güçlü olan ülkeler ekonomik olarak daha hızlı büyüme eğilimindedirler. Bunun yanı sıra birçok gelişmiş ülkenin FMH'na ilişkin oluşturduğu politika reformları hem yeni teknolojilerin oluşmasıyla bu hakları korumaya yönelik araçların devamlı olarak gündemde olmasını, hem de küreselleşme sürecinde fikrî ürünlerin uluslararası anlamda yayılmasını mümkün kılmaktadır. Böylece ülkelerin uyguladıkları fikrî mülkiyet politikaları ekonomik gelişmeyi hızlandırma ve yoksulluğu azaltma çabalarında önemli rol oynamaktadır (Fink ve Maskus, 2004, s.1-2; Maskus, 2004, s.42). Mal ve hizmetlerin uluslararası ticaretinde de FMH koruması giderek daha önemli hale gelmektedir. Uluslararası ticarete FMH'nin artan önemi uluslararası üretimin büyümesinin de önemli bir göstergesidir. Özellikle küresel anlamda doğrudan yabancı sermaye yatırımları, güçlü FMH sistemlerinden etkilenmektedir (Braga-Fink vd. 2000: 16-18). FMH ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ticari akış ve teknoloji transferi arasında önemli bir ilişki vardır. Bu açıdan güçlü FMH yapısına sahip gelişmekte olan ülkeler, yabancı firmaların teknolojilerini ülkelerine getirmede daha avantajlı bir konumda bulunmaktadır (Helvacıoğlu-Eraslan vd. 2004: 489).

Ekonomik büyümenin temelinde, bilgiye dayalı yeniliklerin bulunması, başka bir ifadeyle FMH'na verilen önemin bulunması, beraberinde teknoloji odaklı büyümeyi ve AR-GE yatırımlarına önem verilmesini getirmektedir. AR-GE yatırımları bir ülkenin veya firmanın teknoloji yeteneğini tanımlamakta yaygın olarak kullanılan unsurlardan biridir. AR-GE yatırımları yeni ürün ve/veya üretim yöntemi geliştirme, mevcut ve/veya ithal edilen teknolojinin etkin kullanılması, uyarlanması veya değiştirilmesi süreçleri gibi teknolojik faaliyetlerin her aşamasında büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, sadece teknoloji üreten firmalar veya ülkeler değil aynı zamanda başka firma veya ülkelerden teknoloji ithali yapan firma veya ülkeler de ithal edilen teknolojiye en yüksek verimi elde etmek için önemli düzeyde AR-GE yatırımları yapmak durumundadır. Teknoloji yeteneğinin temel unsurlarından olan AR-GE yatırımları gerek ekonomik büyüme performansının gerekse de uluslararası piyasalardaki rekabet gücünün en kritik belirleyicisidir (Saygılı, 2003: 70).

Küreselleşme süreciyle beraber gelişmiş ülkeler, gerek dış pazarlarda rekabet avantajı yakalamak gerekse de bilgi ekonomisinin temel ürünleri olan yüksek teknolojili ürünler üretmek için GSYİH içindeki AR-GE paylarını yüksek tutma eğilimindedirler. Bu açıdan yeni teknolojilerin yaratılmasında ülkelerin AR-GE yatırımlarına ayırdıkları pay önemli bir göstergedir (Braga-Fink vd. 2000: 12; Acs-Audretsch, 1989: 171).

AR-GE yatırımları ise bir ülkedeki teknolojik performansın ölçülmesinde bir girdi niteliğindedir. Bir ülkede teknolojinin üretilmesinde ve yayılmasında hukuki, idari, kurumsal ve mali altyapıların hepsi birbiriyle etkileşim halindedir. FMH sistemi ise, bu altyapıları oluşturan zincirin bir parçası olarak karşımıza çıkar. Ülkelerin GSYİH'larından AR-GE'ye ayırdıkları pay AR-GE yatırımları teşvik etmekte, ARGE yatırımları teknolojik yeniliklere altyapı hazırlamakta ve geliştirilen teknolojik yeniliklerin korunması aşamasında FMH sistemi gündeme gelmektedir. Dolayısıyla FMH sisteminin güçlendirilmesinde AR-GE yatırımları önemli bir etkidir (DPT, 2007: 31-32). Bu noktada AR-GE yatırımları ile FMH arasındaki ilişkinin net bir şekilde belirtilmesi gerekmektedir. AR-GE yatırımları teknolojik yenilik için bir girdidir, FMH sistemi ise teknolojik yenilik faaliyetlerinin bir çıktısı ya da başka bir ifadeyle bir sonucudur. Dolayısıyla ekonomik büyüme sürecinde AR-GE faaliyetleri ile FMH sistemi arasında birbirine bağlı bir ilişkiden ziyade güçlü bir pozitif ilişkinin varlığından bahsetmek daha anlamlıdır (Saygılı, 2003: 89).

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında FMH korumasına ilişkin ciddi ölçüde farklılıklar vardır. Gelişmiş ülkelerde ekonomik gelişme ile fikrî mülkiyet koruması arasında önemli ve anlamlı bir ilişki vardır. Güçlü fikrî mülkiyet korumasına sahip olan ülkeler, aynı zamanda dünyanın en gelişmiş ülkeleridir (Yüksel, 2004: 35). Bu ülkelerde AR-GE yatırımlarına ayrılan payın yüksek olmasının yanı sıra serbest ticaret ve liberal piyasalar söz konusudur. AR-GE yatırımları, serbest ticaretin bir sonucu olan uluslararası entegrasyon ve liberal piyasalar, güçlü bir FMH sistemi ile birleşince bu ülkelerin ekonomik olarak daha hızlı büyümeleri kaçınılmazdır (Park-Ginarte, 1997: 283). Ancak gelişmekte olan ülkeler için durum çok daha farklıdır. Çünkü bu ülkelerde FMH sisteminin idari ve sosyal olarak oluşturulma süreci hem uzundur hem de maliyetlidir (Yalçın - Kurt, 2004: 69).

Sonuç olarak, FMH korumasına ilişkin gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ayrım Kuzey-Güney kutuplaşmasını da beraberinde getirmiştir. Zengin Kuzey ülkeleri (gelişmiş ülkeler) ile yoksul Güney ülkeleri (az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler)'nin FMH korumasına yönelik farklı yaklaşımlarının temelinde ekonomik büyüme bakımından aralarındaki derin uçurum bulunmaktadır. Çünkü FMH sistemi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında teknoloji transferini, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını sınırlandırmaktadır. Gelişmiş ülkeler, yeterli düzeyde FMH korumasının teknolojinin transferini ve yaygınlaşmasını kolaylaştıracağını, böyle bir korumanın hem üretenlerin hem de kullananların yararına olacağını ve ekonomik büyümeye yol açacağını ileri sürmektedirler. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ise kaynak zenginliği, eğitim düzeyi, teknik beceri, AR-GE yatırımları, üretim tecrübesi, örgütlenme ve pazarlama yetenekleri, kurumsal yapı, yeni teknolojilere ve fikirlere açık olma gibi hususlar bakımından gelişmekte olan ülkelere çok farklıdır (Yüksel, 2004: 37-38). Bu nedenlerden

dolayı FMH korumasının ülkelere olan etkileri analiz edilirken gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ayrı ayrı değerlendirilmesi daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

### III. LİTERATÜR İNCELEMESİ

FMH korumasının ülkelere olan yararları yanında zararlarının da olduğu literatürde tartışılan konular arasındadır. Tekel hakkı, FMH'nın korunma süreleri, FMH korumasının ülkeler arasındaki teknoloji transferi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerine etkileri literatürde sıkça ele alınan konulardır. Bu alt başlıkta FMH korumasının olumlu ve olumsuz sonuçlarına ilişkin literatür incelemesi yapılacaktır.

Diwan ve Rodrik (1991); ticaret yapan bölgeler arasındaki FMH korunmasının o bölgelerin hem kendi teknolojik tercihlerini oluşturmaları hem de patent politikalarını güçlendirmeleri bakımından anlamlı olduğunu vurgulamaktadırlar. Yazarlara göre bu durum dünya refahını, toplam inovasyon miktarını ve kalitesini arttıracak ve ülkelerin ekonomik büyümelerine katkı sağlayacaktır.

Taylor (1993); çalışmasında FMH'nın sıkı bir şekilde korunmasının AR-GE yoğun ürünlerin uluslararası ticaretine nasıl etki ettiğini araştırmıştır. Yazar, ülkeler arasındaki teknoloji transferinin ekonomik gelişmenin ana kaynağı olduğunu vurgulamakta ve artan FMH korumasının ülkeler arasındaki AR-GE yoğun ürün ticaretini pozitif yönde etkilediğini belirtmektedir. Ayrıca Taylor (1994), FMH korumasının mevcut olmadığı durumlarda inovasyon teşviklerinin azalarak toplam dünya AR-GE yatırımlarının gerilediği ve tüm bu nedenlerden dolayı dünya genelindeki ekonomik büyümenin yavaşladığını da ifade etmektedir.

Mansfield (1994, 1995); bir ülkedeki FMH koruması ile yabancı sermaye yatırımları ve AR-GE olanakları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yazar, çeşitli istatistiksel çalışmalar çerçevesinde firmaların, yatırım yaptıkları ülkelerdeki FMH korumasına çok fazla önem verdikleri sonucunu vurgulamaktadır. Çalışmada incelenen firmalar, FMH korumasının özellikle teknoloji transferi ve AR-GE için önemli olduğunu vurgulamışlardır. Sonuç olarak yazar, bir ülkedeki FMH rejiminin zayıf ya da kuvvetli olmasının o ülkeye yapılan teknoloji transferini ve doğrudan yabancı sermaye miktarını önemli oranda etkilediğini belirtmiştir.

Gould ve Gruben (1996); çalışmalarında, FMH korumasının ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğunu ifade etmişlerdir. Bunu belirtirken de piyasa yapısının, ekonomik liberalizasyonun ve rekabet gücünün FMH, inovasyon ve büyüme arasındaki ilişkiyi etkilediğini vurgulamışlardır. FMH'nın güçlü bir şekilde korunduğu ülkelerde yüksek büyüme oranlarına ulaşıldığı gözlenmiştir. Ayrıca FMH ve inovasyon arasındaki ilişkinin, rekabet gücü düşük olan ve yüksek oranda korunan piyasalarda daha zayıf bir rol oynadığı; aksine rekabet gücü yüksek olan ve serbest piyasaların söz konusu ülkelerde daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Seyoum (1996); çalışmasında FMH koruma düzeyi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Yazar; Kuzey Amerika, Latin Amerika, Avrupa, Afrika ve Doğu ve Orta Asya bölgelerinden seçilmiş 27 gelişmekte olan ülkenin FMH korumalarını güçlendirmelerinin bu ülkelere doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını nasıl etkilediğini analiz etmiştir. 1975-1990 periyodu panel veri analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkeler FMH'nı sıkı bir şekilde koruduklarında bu ülkelere doğrudan yabancı sermaye yatırımları önemli ölçüde artmaktadır. Yazar ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin FMH'nı sıkı bir şekilde korumalarının gelişmiş ülkelerin bu ülkelere yapacakları yatırım kararları üzerinde de önemli bir rolü olduğunu belirtmiştir.

Schankerman (1998); çalışmasında AR-GE yatırımlarının bir kaynağı olduğunu belirttiği patent sistemini ele almıştır. Yazar çeşitli istatistiksel yöntemlerle patent korumasının mülkiyet haklarını daha değerli hale getirdiği ve patent sahiplerine büyük ölçüde ekonomik rant sağladığı

sonucuna ulaşmıştır. Oluşan bu rantların AR-GE sübvansiyon oranına eşit olduğu da çalışmada belirtilen bir diğer husustur.

Lanjouw ve Cockburn (2001); çalışmalarında global patent sisteminin güçlendirilmesinin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkilerinden yola çıkarak, Hindistan'a ait ilaç endüstrisi verileriyle, FMH korumasının gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Yazarların vurguladığı temel sonuç sıkı FMH korumasının gelişmekte olan ülkeleri yatırımlar için daha cazip hale getirdiğidir.

Co (2004); ülkeler arasındaki uluslararası ticaretin patent hakları rejiminden etkilenip etkilenmediğini araştırmıştır. Yazar, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında AR-GE harcamaları ile ölçülen teknoloji yaratma kapasitesine ilişkin çok geniş bir boşluk olduğunu vurgulamıştır. Çeşitli ekonometrik yöntemlerle ABD'nin gelişmekte olan ülkelere yönelik yatırımlarını inceleyen yazar; uluslararası ticaretin ülkeler arasındaki teknoloji transferi için önemli bir kanal niteliğinde olduğunu ve ülkelerin FMH'na ilişkin koruma düzeylerinin teknoloji transferini önemli ölçüde etkilediğini belirtmektedir.

Mondal ve Gupta (2008); çalışmalarında Kuzeyde bulunan ülkeleri inovasyon yapan ve gelişmiş ülkeler, Güneyde bulunan ülkeleri ise imitasyon yapan ve az gelişmiş ülkeler olarak ifade etmektedir. Yazarlar, Kuzeyde bulunan ülkeler ve güneyde bulunan ülkeler arasında tam bir uluslararası iş gücü mobilitesi olduğu varsaymaktadır. Güneyde bulunan ülkelerde FMH'nın sıkı bir şekilde korunmasının Kuzeyde bulunan ülkelerin inovasyon ve büyüme oranları çerçevesinde ele alan çalışma, FMH'nın sıkı bir şekilde korunmasının inovasyon ve büyüme oranına pozitif katkıda bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

Adams (2010); gelişmekte olan ülkelerde FMH korumasının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Yazar panel veri analiz yöntemini kullanarak 1985-2003 periyodunu 75 gelişmekte olan ülke için analiz etmiştir. Çalışmada FMH korumasının doğrudan yabancı sermaye akımları üzerinde önemli derecede pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

FMH korumasının olumlu etkilerinin olduğunu belirten çalışmaların yanı sıra, literatürde FMH'nın çok sıkı korunmasının olumsuz sonuçları olduğunu belirten çalışmalarda mevcuttur:

Gilbert ve Newbery (1982); çalışmalarında inovasyon gerçekleştiren firmaların inovasyonlarını patentleyerek FMH koruması sağlamaları durumunda monopol gücü oluşturduklarını ifade etmektedirler. Yazarlar, belirli koşullar altında monopol gücüne sahip bir firmanın, potansiyel rakiplerinden önce yeni teknolojileri FMH ile koruyarak mevcut monopol güçlerini sürdürmeye istekli olduklarını oluşturdukları denklem sistemi ile belirtmişlerdir. Bu davranış sonucunda patenti alınmış bir yeniliğin başkaları tarafından kullanılmadığı ve böylece 'sleeping patents' denilen 'yeniliklerin işlevsiz kalması' kavramının oluştuğu ifade edilmiştir. Sonuç olarak, FMH koruması şeklinde belirtilen yeniliklerin patentlenmesi kavramı hem monopol gücünü artırıcı etki yaratarak piyasaya yeni girişleri önlemektedir hem de yeniliklerin etkin kullanılmamasına yol açmaktadır.

Seegerstrom vd. (1990); AR-GE aktivitesi sonucu oluşan teknolojik değişimin patent süresinin uzunluğundan ve gümrük vergilerinin yüksekliğinden etkilendiğini dinamik genel denge modeli ile ifade etmişlerdir. FMH korumasının güçlendirilmesini, patent süresinin uzunluğu olarak ifade eden yazarlar Kuzeyde bulunan gelişmiş ülkeler ile Güneyde bulunan az gelişmiş ülkeler arasında patent süresinin uzunluğunun birbirini etkilediğini vurgulamışlardır. Yazarlara göre gelişmiş ülke firmaları için patent süresinin uzatılması inovasyon ve büyüme oranını azaltmaktadır. Sonuç olarak korumacı ticaret politikası olarak belirtilen patent süresinin uzunluğu, inovasyon ve ekonomik büyümeyi yavaşlatan bir etki yaratmaktadır.

Deardorff (1992); çalışmasında FMH korumasının AR-GE yatırımlarını uyarıcı bir güce sahip olmadığını belirtmektedir. Yazar, patent haklarının ekonomik analizini kendi oluşturduğu denklem sistemi ile ele almıştır. Yarattığı bir ülke ve bu yarattığı ülkenin ürünlerini kullanan bir tüketici ülkenin olduğu analizde, yaratıcılık ve patent korumasının refah etkileri incelenmiştir ve



FMH korumasının genişletilmesi sonucunda dünyadaki toplam refahın giderek azalacağı savunulmuştur. Yazar yeniliklerin FMH ile korunmasının, yenilik sahiplerine yaratıcı çabalarından dolayı bir getiri sağlama isteğinden oluştuğunu kabul etmektedir. Ancak bir yeniliği patent hakkı ile korumanın maliyeti, yenilik sahiplerinin piyasada monopol gücü elde etmelerini beraberinde getirmekte ve bundan dolayı da tüketicilerin yeniliklerden optimal olarak faydalanmaları engellenmektedir. Bunun içindir ki, yaratıcı fikirlerin teşviki ve tüketicilerin yeniliklerden faydalanmaları arasında bir denge kurabilmek için yazar, FMH korumasının sınırlı bir zaman ve sınırlı bir coğrafya çerçevesinde geçerli olması gerektiğini savunmaktadır.

Bessen ve Maskin (2000); FMH koruması ve AR-GE ilişkisini kendi oluşturdukları statik ve dinamik modeller çerçevesinde ele almışlardır. ‘Yeniliklerini FMH koruması ile koruyan bir endüstride AR-GE yoğunluğu ve verimlilik artar.’ şeklindeki klasik görüşü reddeden yazarlar, FMH’nın sıkı bir şekilde korunmasının etkilerini statik ve dinamik analizde ayrı ayrı incelemişlerdir. Statik modelde yalnızca iki firma söz konusudur; imitasyon, inovasyona engel oluşturmamaktadır ve patentleme, yeniliklerin teşvikini engellemektedir. Dinamik modelde ise çok sayıda firma vardır ve devamlı olarak inovasyon gerçekleşmektedir. Bu modelde imitasyon gerçekleştirenler, hem inovasyon yapanlardan hem de toplumdaki fayda elde etmektedirler. Yazarlara göre dinamik modelde firmalar, sıkı FMH sistemi olmaksızın birçok yenilik teşvikine sahiptirler ve patentleme, inovasyonu kısıtlamaktadır. Sonuçta bir endüstrideki firmaların FMH sistemi ile korunması inovasyon teşvikini azaltmaktadır.

## SONUÇ VE TARTIŞMA

FMH, yeniliklerin (inovasyonun) teşvikini ve beraberinde ekonomik gelişmeyi sağlamak için, özellikle aşağıda sıralanan nedenlerden dolayı önemlidir (Helvacıoğlu- Eraslan vd. 2004: 489):

- Fikrî mülkiyetin korunması yeniliklerin teşvikini, sürdürülebilir ekonomik gelişmeyi teşvik etmektedir. Başka bir ifadeyle yeni buluşların oluşması için gerekli olan arz ortamını yaratmaktadır.
- FMH, yenilik teşvikini hem sanayi içinde hem de sanayiler arasında arttıracak buluşların yayılmasını sağlamaktadır.
- FMH, yatırımları teşvik etmektedir.
- FMH, bilgi ekonomisinin gelişmesi için fikrî mülkiyet yararlarının güvence altına alınmasını sağlamaktadır.
- FMH, ticari olduğu ve transfer edilebildiği için yeni pazarların oluşmasını sağlamaktadır.
- FMH, bilim ve yenilik teşvikinin bir araya gelmesinde önemli rol oynamaktadır.

Ancak FMH’nın ülkelere olan yararları yanında zararlarının da olduğu literatürde tartışılan konular arasındadır. Tekel etkisi, FMH’nın korunma süreleri ve bu korumaya ilişkin kurumsal ve hukuki altyapıların oluşturulma maliyeti ülkelerin FMH korumasına verdikleri önemi etkilemektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde FMH koruması güçlü tekel etkisi nedeniyle yeni teknolojilerin yayılımını kısıtlayarak, bu teknolojilerin oluşturacağı sosyal kazanımları sınırlandırabilmektedir. Koruma sürelerinin uzunluğu da aynı etkiyi yaratmaktadır. Ayrıca güçlü FMH politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasına ilişkin maliyetler de ülkelerin koruma düzeyleri üzerinde etkilidir. Gelişmiş ülkeler sıkı FMH koruması için kurumsal ve hukuki altyapılarına çok fazla önem verirken, gelişmekte olan ülkeler bu durumda oluşan maliyetlerden dolayı aynı hassasiyeti gösterememektedir. Sonuç olarak bu durum, zengin Kuzey ülkeleri (gelişmiş ülkeler) ile yoksul Güney ülkeleri (az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler)’nin FMH

korumasına yönelik farklı yaklaşımlarının temelinde ekonomik büyüme bakımından aralarındaki derin uçurumu bir kez daha ifade etmektedir.

## KAYNAKÇA

- Acs, Z. J. & Audretsch D. B. (1989). Patents as a measure of innovative activity. *KYKLOS*, 42, 171-180.
- Adams, S. (2010). Intellectual property rights, investment climate and FDI in developing countries. *International Business Research*, 3(3), 201-209.
- Ateş, M. (2003). Fikir ve sanat eserleri üzerindeki hakların kapsamı ve sınırlandırılması. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Bessen, J. & Maskin E. (2000). Sequential innovation, patents, and imitation. Massachusetts Institute of Technology, Department of Economics, Working Paper, 1, 1-33.
- Braga, C.A.P, Fink, C. & Sepulveda C.P. (2000). Intellectual property rights and economic development. *World Bank Discussion Paper*, 412.
- Co, C.Y. (2004). Do patent rights regimes matter? *Review of International Economics*, 12(3), 359-373.
- Deardorff, A.V. (1992). Welfare effects of global patent protection. *Economica*, New Series, 59(233), 35-51.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2007). Fikrî ve sınaî haklar özel ihtisas komisyonu raporu, Yayın No. DPT:2728, Ankara.
- Diwan, I. & Rodrik, D. (1991). Patents, appropriate technology, and north-south trade. *Journal of International Economics*, 30, 27-47.
- Ferrantino, M. J. (1993). The effect of intellectual property rights on international trade and investment. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 129, 300-331.
- Fink, C. & Maskus, K. E. (2004). Why we study intellectual property rights and what we have learned? (in) *Intellectual Property and Development*, Ed by Carsten Fink and Keith E. Maskus, World Bank and Oxford University Press, 1-15.
- Gilbert, R. J. & Newbery, D. M. G. (1982). Preemptive patenting and the persistence of monopoly. *The American Economic Review*, 72(3), 514-526.
- Gould, D.M. & Gruben, W. C. (1996). The role of intellectual property rights in economic growth. *Journal of Development Economics*, 48, 323-350.
- Güvel, E. A.(2005). Fikrî mülkiyet haklarının ekonomik analizi. TOBB Ekonomik Suç ve Ceza Sempozyumu, TOBB, Ankara, 88-93.
- Helvacıoğlu, A.D., Eraslan, İ.H. & Bulu, M. (2004). Dijitalleşen dünyada fikrî mülkiyet haklarının ülkeler açısından küresel rekabet avantajı oluşturmadaki yeri. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 485-493, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Jones, C.I. (2007). İktisadi büyümeye giriş (Çev. S.Ateş, İ.Tuncer). Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Lanjouw, J. O. & Cockburn I.M. (2001). New pills for poor people? Empirical evidence after GATT. *World Development*, 29(2), 265-289.

- Mansfield, E. (1994). Intellectual property protection, foreign direct investment, and technology transfer. International Finance Corporation Discussion Paper, 19, 1-43.
- Mansfield, E. (1995). Intellectual property protection, direct investment, and technology transfer: Germany, Japan, and the United States. International Finance Corporation Discussion Paper, 27, 1-32.
- Maskus, K.E. (2004). The role of intellectual property rights in encouraging foreign direct investment and technology Transfer, (in) Intellectual Property and Development, Ed by Carsten Fink and Keith E. Maskus, World Bank and Oxford University Press, 41-73.
- Mondal, D. & Gupta M. R. (2008). Innovation, imitation and intellectual property rights: Introducing migration in Helpman's model. ScienceDirect, 20, 369-394.
- Parasız, İ. (2003). Ekonomik Büyüme Teorileri, Ezgi Kitabevi, Ankara.
- Park, W. G. & Ginarte, J. C. (1997). Determinants of patent rights: A cross national study. Research Policy, 26, p.283-301.
- Saygılı, Ş. (2003). Bilgi ekonomisine geçiş sürecinde Türkiye ekonomisinin dünyadaki konumu. Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No. DPT:2675, Ankara.
- Schankerman, M. (1998). How valuable is patent protection? Estimates by technology field. The RAND Journal of Economics, 29(1), 77-107.
- Segerstrom, P. S., Anant T.C.A. & Dinopoulos E. (1990). A schumpeterian model of the product life cycle. The American Economic Review, 80(5), 1077-1091.
- Seyoum, B. (1996). The impact of intellectual property rights on foreign direct investment. Columbia Journal of World Business, 31, 51-59.
- Suluk, C. (2004). Yeni fikir ve sanat eserleri kanunu telif hakları ve korsanlıkla mücadele. Hayat Yayıncılık, İstanbul.
- Taylor, M. S. (1993). TRIPS, trade and technology transfer. The Canadian Journal of Economics, 26(3), 625-637.
- Taş, S. (2006). Fikrî ve sınaî mülkiyet alanındaki sorunlar, gelişmeler ve Türkiye-AB ilişkileri açısından bir değerlendirme. Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, 10, 80-95.
- Tekinalp, Ü. (1999). Fikrî mülkiyet hukuku. Beta Basım A.Ş. , İstanbul.
- Yalçın, U. G. (2004). Sınaî hakların korunmasının temel felsefesi ve sınaî haklarda sınırlamalar. Hukuk ve Adalet Dergisi, 4, 78-87.
- Yalçın, U. G. & Kurt Z. (2004). Fikrî - sınaî haklar ve gelişmekte olan ülkeler. Hukuk ve Adalet Dergisi, 4, 63-73.
- Yazıcıoğlu, R.Y. (2009). Fikrî mülkiyet hukukundan kaynaklanan suçlar. On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Yüksel, M. (2004). Küreselleşme sürecinde fikrî mülkiyet haklarına sosyolojik ve felsefi açıdan genel bir bakış. Hukuk ve Adalet Dergisi, 4, s.945.